

Алибаев А., Примкулов Б.Б.

**КАТАГАН УРУУСУ ЖАНА ЧЫНГЫЗ ХАНДЫН ОРДОСУ МЕНЕН
БАЙЛАНЫШКАН КЭЭ БИР МААНИЛҮҮ МАТЕРИАЛДАР**

Алибаев А., Примкулов Б.Б.

**НЕКОТОРЫЕ ВАЖНЫЕ МАТЕРИАЛЫ, СВЯЗАННЫЕ С ПЛЕМЕНОМ
КАТАГАНОВ И ОРДЫ ЧИНГИЗ ХАНА**

A. Alibaev, B.B. Primkulov

**SOME IMPORTANT MATERIALS RELATED TO THE TRIBE KATAGANOV
AND ABOUT THE HORDE OF GENGHIS KHAN**

УДК: 930.1

Макалада кыргыздын эң байыркы урууларынын бири болгон, катаган уруусуна жана Чынгызхандын тегине байланыштуу кээ бир маалыматтар жана аларга болгон көз караштар камтылган.

Негизги сөздөр: кыргыздар, катагандар, тарых, Алангу, Чынгызхан, Абулгазы Бахадур, Рашид-ад-Дин.

В статье рассматриваются взгляды на некоторые материалы, связанные с древнейшим кыргызским племенем катаганов и о роде Чингисхана.

Ключевые слова: кыргызы, катаганы, история, Алангу, Чингисхан, Абулгазы Бахадур, Рашид-ад-Дин.

The article discusses the views on some of the materials associated with the ancient tribe of the kyrgyz kataganov and about the kind of Genghiskhan.

Key words: kyrgyz katagana, history, Alang, Genghiskhan, Abulgazi Bakhadur, Rashid-ad Din.

Кален Сыдыкованын «Кыргыз тарыхы» деген китебинин үчүнчү басылышындагы («Бийиктик» Бишкек, 2007) 241-бетте автор: «Кан Кошой – калың кара катагандардын эң алгачкы баатыры. Б.з.ч. чапкындарды биздин Ала-Тоодогу көпчүлүк уруулар Алтайга сүрүлгөндө өз хандыгын сактап Ала-Тоодо калган. Ошол катагандар б.з.ч. VI-V кылымдарда болгон парсы чапкындарынын мизин кайтарып, душманга оор соккуларды урган. Он жылдаган оор согуштардан кийин Мургаб Дарыясынан Тибетке дейре созулган кыргыздын тейит (дай), сары тулуй (сэ, сай), саяк (сака), бостон (бос торма), азык (асин), оргу (аргипей), катаган урууларын бириктирген - деген оюн айтса, 277-бетте автор: кыргыз жериндеги катаган тагдыры мындай – өз күнөөсү үчүн Кан Турсунду Эр Эшим өлтүргөн соң Ташкент айланасындагы катагандар катуу куугунтукталган. Аман калгандар Самаркандга, Кундуз (Афганистан), Талканга качкан. Ташкентте колго түшкөн катагандарды Эр Эшим Ат-Башы, Нарын, Ысык-Көл, Кочкор башында жаткан катагандарга кошуп, баарын тең зордук менен көчүрүп, Көл башындагы Каркырага, калмак бетине кондурган. Алар калмак чапкындарын алгач тосууга мажбур болушкан. Ушулардан Эр Табылды чыгып калмактар менен өлгөнчө согушкан. 1627-ж. Кан Турсун (Ташкенттин эмири болгон, катаган уруусунан) Талас, Чүйдү чаап катуу жаңылгандан

кийин саяк, солто, сарыбагыш, саруу, бугу, черик, моңолдор, багыш, кушчу, кытай ж.б. уруулар ымалашып, биримдикте катаган бийлигин 1628-ж. Биротоло талкалаган, - деген ойду билдирет.

Ошентип бүгүнкү күндө кыргыздын катаган уруулары Кыргызстандан башка Өзбекстанда, Казакстанда, Тажикстанда, Авганистанда, Кундуз провинциясында, Пакистанда ж.б. өлкөлөрдө жашап жатышат.

«Аалам кыргыздары» аттуу журналда «Ат-Башыдагы катагандын Хан Кошой уруусунан элдер эки багытка бөлүнүп, биринчиси Терең Көлдүн (Балкаш көлү) түндүк жагынан Шибер токоюна чейин, азыркы Түндүк Казакстан облусуна көчүп жөнөшөт. Ошондо жолдо көчүп-конуп бара жатышып, азыркы Кочкор өрөөнүндө бир нече үй-бүлө андан ары улуу көч сапарын уланта албай калышып, кээ бир көчмөн үй-бүлө бермет туздуу көлгө (Ысык-Көлгө) байыр алышып, кээ бирлери батыш өрөөн аймагы Жумгал өрөөнүндө жашап калышып, азыркы Түгөл-Сай жана Таш-Төбө айылдары катаган уруусун түзүп калышкан. Ал эми катагандардын экинчи багыты болуп бир топ үй-бүлөлөр батышты көздөй көчүп жөнөшүп, кийин бир нече кылымдардан кийин Маңтыгай Сүбө (Маверанахр) империясынын Аксак Темир түзгөн жоокерлердин негизги бөлүгүн катаган уруусу түзгөн - деп белгиленет («Аалам кыргыздары» журналы, №18, 2010-жыл, 18-бет. Асылбек Оморов - Чын Темир жазуучу). Бишкектин Кыргызстан басмаканасынан 1993-жылы жарык көргөн «Кыргыздардын» 1-томундагы Абулгазы Бахадур хан бии Арабмухаммеддин «Түрк санжырасы» деген эмгеги боюнча китептин 37-38-беттериндеги маалыматтарды кыскартып айтканда төмөндөгүдөй маани чыгат: «Могол падышасынын баяны кыян насилинен курлас элинен бир киши бар эле. Ар убак кийин ошол курластан төрө кылышты. Калк Эргене Кондон чыкканда падышаларынын аты Борточоно (эле). Ал өлгөн соң анын он мууну хан болду. Ошол онунчу мууну Менли аттуу уулу эле, ал өлгөндө анын уулу Жылдызды хан көтөрүштү.

Жылдыздын эки уулу бар эле. Бир уулунан бир уул калды, аты Дайын. (Рашид-ад-диндин «Добун баян» аттуу эмгеги бар, автор). Экинчи уулунан

Алаңгу аттуу кыз калды. Жылдыз хан өлөрүнөн мурда улуу той кылып, Алаңгүнү Дайын Баянга алып берген. Жылдыз хандын небереси Дайын Баян такка отуруп, магул элине падыша болгон. Андан Билгетай, Бекчетай деген эки уулу калды жана күйөөсү өлгөн соң хандыкты Алаңгу өз колуна алды”.

Жесир калган Алаңгу бир түнү жаткан эле. Түндүктөн бир жарык нерсе келип кирди. Күндөй көрүнгөн жарыктын ичинен бир киши шекилдүү ак сары, көздөрү шакла (кой көз, көгүш) келип үйүнүн ичине түштү. Андан ары ал адамдын Алаңгу менен кошулганы жана Алаңгүнүн ага каршы эчтеке кыла албай, турайын десе кол-аягынын жаны кетип калганы тууралуу баяндалып, кийин ошондон боюна бүтүп калганы айтылат. Бирок биздин пикирибизде, илимий көз караш менен караганда ал киши түндүктөн нур болуп кирбей эле, логикага туура келгендей айтсак, ал боз үйдүн эшигинен эле кирген болуш керек да деген адилеттүү пикир турат. Абулгазынын сөзү төмөндөгүдөй уланат: “Алаңгу үч уул тапты. Ошол табышмактуу “ак сары, шакла (көгүш, кой көз) кишиден боюна бүтүп, улугунун аты Бугун Катаган. Барча катаганэли анын насили туруп. Экинчисинин аты Бусак Жалчы. Жалжут эли анын насили туруп. Үчүнчү уулунун аты Буданчар. Аны хан көтөрүштү. Чынгызхан жана Магулдун көп уруктары анын насили туруп. Бул үч уулдан болгон элдердин баарын Арбун (балким аргын) бурул дешти. Анын мааниси “арду таным” демек болор. Магулдун “загым курдан болду” дегенинин себеби ошол.

Мынакей, Абулгазынын санжырасындагы сөздөрдүн мааниси.

Е.И. Кычановдун Бишкектен “Кыргызстан басмасынан 1991-жылы чыккан,” Жизнь Темучина, думавшего покорить мир” деген тарыхый публицистикалык китебинин 41-42-беттеринде төмөндөгүдөй кызыктуу маалыматтар бар: “У предков Чингисхана Добун-Мергана (Дайын, Добун баян) была супруга Алан-Гоа (Алангу) (“красивая, очень знатного рода”). “Войдя в дом Добун-Мергана, Алан-Гоа родила двух сыновей. То были Бугунотай и Бельгунотай”. “Долго ли, коротко ли Добун-Мерган скончался”. После смерти Добун-Мергана Алан-Гоа, будучи безмужной, родила еще троих сыновей. То были: Бугу-Хадаги (Бугун Катаган), Бухату-Салчжи (Бусак Жалчы) и Бодончар-простак (Буданчар). Бельгунотай (Белгетай) и Бугунотай (Бикчетай), старшие сыновья (Мурдагы күйөөсү Дайын баяндан, же Добун баяндан, же Добун-Мергенден төрөлгөн уулдары, стали втихомолку поговаривать: “Вот наша мать родила трех сыновей, а между тем при ней нет ведь ни отцовых братьев, родных или двоюродных и мужа (монголдордо да кыргыздардын илгерки салтындагыдай бир тууган агасынын же инисинин аялы өлгөн болсо, андан калган балдарын башкаларга коркылбоосу максатында анын бир тууганы өз аялынын үстүнө болсо да аялдыкка алган салты болгондугу көрүнүп турат). Единственный мужчина в доме это

Маалик Баяудец. От него-то, должно быть и эти три сына. Алан-Гоа узнала об этих пересудах ... Тогда мать их, Алан-Гоа, произнесла, что, вы двое сыновей моих Бельгунотай и Бугунотай, осуждали меня и говорили между собой Родила, мол, вот этих троих сыновей, а от кого эти дети?”.

Подозрения – то ваши основательны. (Андан ары Алан-Гоа уулдарына түн ичинде түндүктөн жарык нур түшүп анан эс-учун кетирип жымыратып басып калып, таң эрте кайра сары ит сыяктуу чыгып кетиши тууралуу айтып, ошондон боюна бүтүп калгандыгын, жана ошондон болгон балдар теңир тарабынан жаралган болгондугу үчүн алар хандардын ханы болуп жөнөкөй адамдарды акыл-эске келтирет деп төмөндөгүлөрдү кошумчалайт). “Все вы пятеро родились из единого чрева моего и подобны вы давешним пяти хворост. Если будете поступать и действовать каждый сам по себе, то легко можете быть сломаны всяким, подобно тем пяти хворостникам. Если же будете согласны и единокорны, как можете стать чьей-либо легкой добычей?” Андан ары автор оюн улайт: По Рашид-ад-Дину, Алан-Гоа в первый раз забеременела от луча света, “через (дымовое) отверстие шатра проник луч света и погрузился в ее чрево. Оно поразила этому обстоятельству и перепугалась и никому не пошла рассказывать о случившемся. Спустя некоторое время она поняла, что забеременела. Родичам выразившим удивление её беременностью, оно объяснила: И да, я каждую ночь вижу во сне, что какой-то рыжеволосый и синеокий человек медленно-медленно приближается ко мне и потихоньку возвращается назад. Я вижу глазами.

Род Чингисхана вёл своё происхождение от младшего сына Алан-Гоа, Бодончара.

В 840 г. в Центральной Азии могущество Уйгурского каганата было сломлено кыргызами. Среди них подалось немало светловолосых и светлоглазых. Еще русский учёный Берёзин высказал предположение, что трех своих младших сыновей прародительница Чингисхана Алан-Гоа родила от кыргыза. В наши дни эту версию поддерживает П.Рачневский, который полагает Маалика-Баяурдца (Алан-Гоа боз үйдүн түндүгүнөн нур болуп түштү деген, бирок ал боз үйдүн эшигинен эле кирген болуш керек деген адам) тюрком и истинным отцом предка Чингиса Бодончара.

Эпоха Алан-Гоа вероятнее всего относится к концу X началу XI вв. Рашид-ад-Дин отмечал, что Алан-Гоа жила за 300 лет до того, как он писал свой труд. По данным “Алтай Тобчи” XVIII века, сын Алан-Гоа Бодончар, прямой предок Чингиса, родился в 970 г.

Абулгазы Бахадур хан бин Арабмухаммеддин айтуусу боюнча түндүктөн жарык болуп түшкөн адамдан төрөлгөн Алаңгүнүн үч уулунун туну Бугун-Катаган. Барча Катаган эли анын насили дегенинен, Рашид-ад-Диндин белгилөөсү боюнча “Алан-Гоанын үйүндө ошол учурда жалгыз гана эркек

Маалик Баядчы болгон. Ушул үч уул ошондон гана болуш керек” деген бүтүмү бар. Орус окумуштуусу Березиндин Чынгызхандын түпкү энеси Алан-Гоа өзүнүн кийинки үч уулун кыргыздан төрөгөн дегенинен; биздин күндөрдө П. Рачневскийдин Маалиха-Баяурдец (Маалик Баянчы) түрк жана ал Чынгыздын түпкү теги Бодончардын чыныгы атасы болгон дегендеринен жыйынтык чыгаралы:

Тилдин жатыгынан карап ар кандай улуттардагы тарыхчылар, тарых изилдөөчүлөр Алан-Гоанын ошол үч уулунун аттарын төмөндөгүдөй айтып жатышат. Мисалы, Абулгазы Бахадур хан бин Арабмухаммедде – Бугун Катаган, Бусак Жалчы, Буданчар, Рашид-ад-Динде Бугу-Хадаги, Бухату-Салчжи, Боданчар.

Ошентип биздин ушул жогорудагы маалыматтардын негиздерине таянып, жыйынтыктап, токтолгон бүтүмүбүз төмөндөгүчө:

Алан-Гоанын кийинки үч уулу улуту кыргыз Маалик Баядчы (балким, Малик Баянчыдыр) болгондугу талашсыз. Себеби ушул үч уулдун түсү-башы монгол урууларына мүнөзсүз, ошол учурдагы кыргыздарга мүнөздүү болгон түстөрү аксаргыл, көздөрү көгүш (кой көз) болуп жатат. Ошол замандарда Монгол талааларында жашап турган кыргыздардан башка түрк урууларында европеиддик түс болбогон.

Алан-Гоанын ошол кийинки үч уулунун тунунун аты Бугун Катаган делинип, Абулгазы андан бүткүл Катаган эли тараган деп жатат. Бул жерге тереңирээк маани берсек, анда Маалик Баядчы өзүнөн төрөлгөн тун уулун Алан-Гоага айтып, атайлап эле өз уруусунун атына тууралап Бугун Катаган койдурган чыгар.

Демек, ушулардын негизинде Чынгызхандын түп теги – кыргыз, ал катаган уруусунан болгон Маалик Баядчынын (Баянчынын) урпагы жана ал кыргыздын катаган уруусунан болгон деген бүтүмгө келебиз.

Адабияттар:

1. Кыргыздар. 1-2-томдор. “Кыргызстан”. - Бишкек, 1994.
2. Кыргыз санжырасы. “Ала Тоо” редакциясы. - Бишкек, 1994.
3. Садыкова К. Кыргыз тарыхы. (Үчүнчү басылышы). – Бишкек: “Бийиктик”, 1991.
4. Худяков Ю.С. “Сабля богатыря” (Вооружение и военное искусство средневековых кыргызов). Изд. Петербургское востоковедение. - Санкт-Петербург, 2013.
5. Кычанов Е. Жизнь Темучина, думавшего покорить мир. - Бишкек: “Кыргызстан”, 1991.
6. Аалам кыргыздары журналы №18, 2010-ж.

Рецензент: к.и.н., доцент Маматов А.М.